

УДК 821.134.3

DOI: 10.18524/2307-4604.2025.2(55).349726

ПОСТМОДЕРНІСТСЬКА МОДИФІКАЦІЯ АНТИУТОПІЇ ЖОЗЕ САРАМАГО «СЛІПОТА»

Садовська Ю. В.

кандидат філологічних наук, доцент

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4913-6158>

Як і класична антиутопія, постмодерністська соціальна антиутопія зображає суспільство, яке існує в умовах тотального контролю та жорстокості, що призводить до духовної деградації людства. У романах цього жанру простежується орієнтація на майбутнє і прогнозування соціальних тенденцій.

Метою статті є дослідження особливостей антиутопічного дискурсу роману Ж. Сарамаго «Сліпота» в контексті постмодернізму. Наукова новизна дослідження визначається тим, що здійснюється спроба окреслити риси постмодерної антиутопії у романі Жозе Сарамаго «Сліпота». Результати дослідження збагачують існуючі уявлення про сучасну антиутопію як літературний жанр та про творчість світоча португальської літератури Жозе Сарамаго. Окрім цього, робота може стати основою для подальшого вивчення особливостей антиутопії. Відповідно, методологія дослідження є комплексною: для досягнення зазначеної мети було залучено історико-літературний, герменевтичний, міфопоетичний методи.

В статті виділені такі риси постмодерністського напрямку у роману Ж. Сарамаго «Сліпота» як гра з читачем, гендерні зміни, використання міфу, постмодерністська іронія, руйнування канонів. Роман не дає чітких відповідей чи оптимістичного фіналу, залишаючи читачеві простір для розмірковувань.

Світ роману «Сліпота» Жозе Сарамаго будується на певній смисловій межі, концентруючи коди постмодерну заради простеження перспективи дистопії як можливого варіанта майбутнього. Автор піднімає ряд глибоких питань про природу соціального та поведінки людини.

Філософсько-психологічна спрямованість і притчевість роману «Сліпота» Жозе Сарамаго дозволяють підняти на новий рівень питання про кризу людяності, моральності та солідарності. Через символіку, умовність і психологічну глибину автор показує, як легко людство може втратити свої моральні орієнтири, але водночас залишає простір для надії на відновлення етичних цінностей. Це робить роман універсальною притчею про людське існування.

Ключові слова: постмодернізм, соціальна антиутопія, притчевість, моральна сліпота.

POSTMODERNIST MODIFICATION OF THE DYSTOPIA IN JOSÉ SARAMAGO'S "BLINDNESS"

Sadovska Yu. V.

PhD in Philology, Associate Professor
Odesa I. I. Mechnikov National University

Like classical dystopia, postmodern social dystopia depicts a society that exists under conditions of total control and cruelty, leading to the spiritual degradation of humanity. Novels of this genre are characterized by an orientation towards the future and a prediction of social trends.

The aim of the article is to study the features of the dystopian discourse of J. Saramago's novel "Blindness" in the context of postmodernism. The scientific novelty of the study is determined by the fact that an attempt is made to outline the features of postmodern dystopia in José Saramago's novel "Blindness". The results of the study enrich the existing ideas about modern dystopia as a literary genre and about the work of the luminary of Portuguese literature by José Saramago. In addition, the work can become the basis for further study of the features of dystopia. Accordingly, the research methodology is comprehensive: to achieve the stated goal, historical-literary, hermeneutic, mythopoetic methods were used.

The article highlights such features of the postmodernist direction in the novel by J. Saramago "Blindness" as playing with the reader, gender changes, the use of myth, postmodern irony, the destruction of canons. The novel does not provide clear answers or an optimistic ending, leaving the reader room for reflection.

Saramago's novel "Blindness" is characterized by genre syncretism and authorial modification. The work combines the classic features of the social dystopia genre with postmodern elements, as well as deep philosophical content. At the center of the plot is an "epidemic of white blindness", which instantly covers people and destroys all aspects of the social order. This crisis exposes the fundamental problems of modern society: the destruction of social order and the dehumanization of the individual.

The author uses the metaphor of mass blindness to explore the moral, spiritual, and social crisis of humanity. The novel analyzes the fundamental features of human nature, examines the issues of morality and the possibility of coexistence in critical conditions. Mass blindness symbolizes the spiritual and moral blindness that is widespread in society. The novel carefully examines people's reactions to crisis conditions. Blindness provokes fear, which transforms into panic, aggression and violence. Saramago shows how psychological pressure makes people lose control over themselves, which leads to dehumanization. The characters face a difficult moral choice, being between survival and humanity.

The world of José Saramago's novel Blindness is built on a certain semantic boundary, concentrating the codes of postmodernism in order to trace the prospect of dystopia as a possible future. The author raises a number of profound questions about the nature of the social and human behavior.

The philosophical and psychological focus and parable nature of José Saramago's novel "Blindness" allow us to raise the question of the crisis of humanity, morality and solidarity to a new level. Through symbolism, convention and psychological depth, the author shows how easily humanity can lose its moral guidelines, but at the same time leaves room for hope for the restoration of ethical values. This makes the novel a universal parable about human existence.

Keywords: *postmodernism, social dystopia, parable, moral blindness.*

Вступ. Активізація жанру антиутопії у другій половині ХХ — на початку ХХІ століття обумовлена впізнаваністю суспільних тенденцій та тісним зв'язком з реальністю. Переорієнтація жанру утопії на більш пріоритетний дала можливість висвітлити універсальні проблеми людства, переосмислити усталені моделі суспільства, знову звернутися до проблеми морального вибору людини. ХХ — ХХІ століття — період, багатий на історичні, суспільні, науково-технічні, культурні події, став ґрунтом для подальшого розвитку жанру антиутопії. І. Пархоменко вважає, що саме цій добі характерна «жанрова нестабільність, синтез літературних напрямків і жанрів, криза традиційних уявлень та трансформація майже усіх жанрових моделей» (Пархоменко, 2011: 217). Тобто, специфіка літературного процесу характеризується швидкою зміною художньої парадигми, яка впливає на вектор розвитку вже існуючих літературних жанрів.

Варто зазначити, що активний розвиток жанру протягом останнього часу зумовлений фактом того, що за своїми художніми ознаками антиутопія органічно відповідає світобаченню людини, втіленням якого у мистецтві є постмодернізм. Під впливом ідей постмодернізму антиутопія зазнає трансформацій для того, щоб максимально відповідати вимогам сучасного читача. Яскравим прикладом постмодерністської соціальної антиутопії став роман Жозе Сарамаґо «Сліпота» (1995).

Метою статті є дослідження особливостей антиутопічного дискурсу роману Ж. Сарамаґо «Сліпота» в контексті постмодернізму. Наукова новизна дослідження визначається тим, що здійснюється спроба окреслити риси постмодерної антиутопії у романі Жозе Сарамаґо «Сліпота». Результати дослідження збагачують існуючі уявлення про сучасну антиутопію як літературний жанр та про творчість світоча португальської літератури Жозе Сарамаґо. Окрім цього, робота може стати основою для подальшого вивчення особливостей антиутопії. Відповідно, *методологія* дослідження є комплексною: для досягнен-

ня зазначеної мети було залучено історико-літературний, герменевтичний, міфопоетичний методи.

Антиутопія в українській і світовій літературознавчій рецепції. Вивчення терміна «антиутопія» є дискусійним. Абсолютна більшість спроб дати визначення антиутопії апелює до буквального прочитання терміна: якщо утопія як жанр передбачає справедливий і досконалий устрій людського суспільства, то антиутопія — несправедливий та «антидосконалий». Тому стає необхідним виділення соціально-філософських критеріїв антиутопії для розуміння еволюції жанру. Свідченням цього є науково-критичні роботи українських та зарубіжних літературознавців: А. Демченко, К. Дорошенко, О. Євченко, М. Іконнікова, І. Кулікова, І. Пархоменко, Г. Сабат, С. Чередник, G. Claeys, E. Gottlieb, P. Fitting, T. Moylan, L. Sargent, D. Suvin та ін.

М. Іконнікова визначає три основних напрямки досліджень роману-антиутопії: 1) розгляд цього жанру в позалітературному контексті як відбиття історичної дійсності або ідеології; 2) аналіз співвідношення роману-антиутопії з іншими літературними явищами; 3) дослідження, мета яких — створення теоретичної моделі жанру, тобто такої характеристики типу художнього цілого, що пояснювала б його функціонування (Іконнікова, 2008: 105).

А. Соловйова пропонує під терміном «антиутопія» розуміє напрям у художніх творах, частково — у науці, що передбачає сатирично-алегоричне змалювання будь-якого суспільства, в якому запанували негативні тенденції розвитку; художнє дослідження, що є умовним прогнозом-попередженням, символічною моделлю розвитку за умов збереження у ньому існуючих негативних проблем» (Соловйова, 2011: 58).

Звернемося до специфіки жанру антиутопії, її проблематики та поетики, а також осмислення антиутопії як художньої системи, її структури та функцій. І. Кулікова, називаючи змістовні і формальні характеристики класичної антиутопії (наявність негативної футурологічної моделі суспільства у формі тоталітарної держави, що вороже налаштована до людини; лабільність антиутопічного світу; антропоцентричність; наявність налаштованого на бунт героя, який перебуває в опозиції до державного устрою й конфлікту між особистістю та державою; ситуація псевдокарнавалу і т.п.), вказує на те, що сучасна антиутопія, зберігаючи й розвиваючи традиції свого класичного зразка, набуває нових рис. Мова йде про набагато вищий ступінь ан-

тропоцентричності, мінімальну відстороненість від реального часу, інтертекстуальність. Соціальний протест змінюється особистим і важливим стає не результат бунту, а його філософський зміст, що визначає вектор пошуку власної ідентичності (Кулікова, 2017: 198–201). Ці риси дозволяють сучасні літературознавчій рецепції визначати антиутопічні твори другої половині XX — початку XXI століття як дистопію.

Зарубіжна літературознавча критика характеризує дистопію як «an envisioning, extrapolated from historical and contemporary concerns, of a wasted world, a nightmare society, which the author wishes to warn against» (Gottlieb, 2001), підтверджуючи соціальні і філософські критерії цього жанру.

Дослідник G. Claeys визначає цей жанр як «anti-utopia, negative dystopia, a fictional portrayal of a society in which evil, or negative social and political developments have the upper hand» (Claeys, 2010: 107).

L. Sargent підтримує вищезазначену думку: «dystopia implies having a worse social structure.. than the present social system». Для нього такі терміни як «dystopia, anti-utopia, utopian satire and critical utopia» всі відносяться до «a non-existent society described in considerable detail and normally located in time and space» (Sargent, 2010: 137).

T. Moylan заявляє, що антиутопічний наратив зображує «community where sociopolitical institutions, norms and relationships between its individuals are organized in a significantly less perfect» (Moylan, 2000: 76).

Критерії за своєю суттю є спільними для всіх піджанрів таких творів. А сам твір може разом із зміною системи цінностей, яку сприйняв читач у процесі соціалізації, змінювати свою природу: з дистопії стає антиутопією та навпаки. На нашу думку, основна складність полягає насамперед у тому, що визначити чітку межу між антиутопією та дистопією практично неможливо.

Важливим є те, що ці критерії повинні бути пов'язані з функціями соціальної діагностики та прогностики. Більшість авторів антиутопій будують тенденційний прогноз на підставі трендів розвитку людської цивілізації. Антиутопія застерігає та попереджає про негативний вектор розвитку і зазначені вище риси служать актуалізацією цього застереження та його загального формулювання.

Антиутопія як соціальна модель, заснована на реально існуючих тенденціях розвитку суспільства, включає в себе очікування та страхи соціуму: система цінностей антиутопічного соціуму має виклика-

ти у читача неприйняття і співпереживання герою, який не поділяє основних норм змодельованого суспільства. Антиутопічні твори показують процес поступового пробудження особистості героя у системі нових ціннісних координат. Отже, зміщуючи акцент на соціальну сферу і набувши цілий ряд нових рис, антиутопія не втратила зв'язку з традицією.

Гарним прикладом цьому є роман Ж. Сарамаго «Сліпота», в якому чітко простежуються риси постмодерної соціальної антиутопії. Тому детальний аналіз твору, на нашу думку, допоможе краще зрозуміти жанрові трансформації антиутопії ХХ-ХХІ століть.

Роман Ж. Сарамаго «Сліпота» як соціальна антиутопія. Жозе Сарамаго (1922–2010) — представник сучасної португальської літератури, лауреат Нобелівської премії у 1998 році за «твори-притчі, посилені фантазією, співчуттям та іронією, які постійно дозволяють відчувати та зрозуміти нашу ілюзорну реальність». Твори Сарамаго вже понад 20 років привертають численну читацьку аудиторію та увагу дослідників.

Постмодерністська матриця була вперше накладена на його творчість у кінці ХХ століття, хоча ім'я Сарамаго так і не увійшло до безперечних класиків постмодерну: його творчість і донині то зближують із традицією латиноамериканського «магічного реалізму», то повертають у коло постмодерну, то визначають як модернізм. Ця дискусія і досі не завершена.

За часовими рамками своєї творчості португальський романіст беззастережно належить до культури, що настала за модернізмом і авторське сприйняття і розуміння історії, сьогодення та майбутнього (досліджено у романах «Рік смерті Рікардо Рейса», «Кам'яний пліт», «Євангеліє від Ісуса», «Досвід про сліпоту», «Людина подвоєна», «Печера») вписується в систему постмодерністських концептів: криза самоідентифікації, репрезентація хаосу, зображення «суспільства споживання».

Передумови написання знакового у творчості письменника роману «Сліпота» виникли 1977 року, коли вийшов перший роман автора — «Підручник живопису і каліграфії». Вже у «Підручнику» чи, як зазначено у підзаголовку до книги, «репетиції роману», постало питання про вибір між сліпотою і зрячістю, розлогу відповідь на яке буде дано в подальших романах автора («Досвід про сліпоту», «Досвід про зрячість», «Сліпота»). Передбачається, що ще одним поштовхом до написання «Сліпоти» стала реакція суспільства на роман «Єванге-

ліе від Ісуса». Церква визнала книгу образливою та звинуватила автора у богохульстві. Сарамаго заборонили здобувати літературні премії. З цього часу португальське суспільство з його «рабським» послухом асоціюється у прозаїка з духовною сліпотою.

«Антиутопічний» твір часто ілюструє уявне суспільство, яке відрізняється від реального світу автора. Проте це уявне суспільство безпосередньо відображає так чи інакше реальний світ автора: «*the best dystopian fiction is always highly relevant more or less directly to specific “real world” societies or issues*» (Booker, 1994: 14).

З формальної точки зору «Сліпоту» можна віднести до жанру соціальної антиутопії. У центрі твору окреме вигадане суспільство, яке живе звичайним повсякденним життям, при цьому в них легко впізнати представників європейської держави. Звичайну рутину перевертає інфекція, що вражає очі, перетворюючи цілком здорових зрячих людей на сліпих. Джерело інфекції не встановлено, причина хвороби криється у стані людства: його жорстокості, відсутності великодушності, втраті природних людських почуттів. Єдиною зрячою залишилася дружина лікаря. Саме її очима читач спостерігає за крахом людських цінностей, запустінням, перетворенням людей на людино-подібних істот, диктаторським режимом тиранів.

Читач практично відразу розуміє, що йдеться не про конкретну сліпоту та конкретних сліпців, а про людство в цілому. Підтверджує це відсутність конкретного місця дії, часу, імен у персонажів. Сліпота породжує замкнутий простір міста, де починається оповідання, потім герої переміщуються в санаторій — це психіатрична лікарня, в якій заражених тримають як у в'язниці. Цим доводиться один з основних критеріїв соціальної антиутопії — «*conspiracy of the elite against their own people*» (Gottlieb, 2001: 6).

Сарамаго встановлює причини пасивної ролі уряду по відношенню до суспільства і проливає світло на епідемію сліпоти. Ця епідемія раптово стає катастрофою, уряд не в змозі швидко впоратися з нею. Автор зображує сліпоту як «біле зло», викриваючи егоїзм, який і заразив усіх героїв, окрім дружини лікаря. Він пов'язує те, що сталося з цілим містом, зі злими тенденціями, прихованими під соціальними структурами суспільства: 1) бездіяльність уряду та репресивний підхід до боротьби з хворобою лише погіршили її та прискорили її жахливе та швидке поширення серед людей; 2) сліпі виявилися байдужими один до одного, зосереджуючись виключно на своїх інтересах і не-

хтуючи потребами інших. Такий розвиток подій ставить питання подальшого існування людства: *«Настала та мить, коли ми повинні вирішити, що нам робити далі... немає води, немає електрики, припинилося постачання чим би то не було, навколо панує справжній хаос, Цікаво, а уряд існує, запитав перший сліпий, Не думаю, а якщо й існує, то це уряд сліпих, який хоче управляти сліпими, але навіть не намагається щось організувати, Тоді в нас немає майбутнього, сказав старий із чорною пов'язкою на оці, Не знаю, чи є в нас майбутнє, зараз набагато важливіше вирішити, як нам жити в цьому теперішньому, Без майбутнього теперішнє не має глузду, воно ніби й не існує, Може бути, що людство якось пристосується жити без очей, але тоді воно перестане бути людством...»* (Сарамаго, 2013).

Сюжет та глибина твору філософічні та глибоко психологічні. Незважаючи на назву, перший образ, що відкривається розумінню читача — образ людини-тварини, людини-звіра. Оповідь починається з того, що чоловік, який був за кермом автомобіля, раптово втратив зір. У той час поряд була лише одна людина, яка запропонував свою допомогу, щоб підвезти його до свого дому. Справжнім наміром цього чоловіка було викрасти автомобіль сліпого. Ця подія демонструє першу ознаку морального занепаду та є доказом, який можна використати для пояснення антиутопічного суспільства.

Під цим знаком розвивається сюжетна лінія, пов'язана з перебуванням героїв в карантині. Держава, зібравши всі сліпих у будівлі психіатричної лікарні та відрізавши їм доступ до зовнішнього світу, скасувала для них усі закони цього ж світу.

Заповіддю життя в карантині, більше схожим на концтабір, стають слова головної героїні: *«Якщо ми не спроможні повністю жити, як люди, то принаймні докладаймо всіх зусиль, щоб цілком не уподібнитися до тварин»* (Сарамаго, 2013). Стейкими стають порівняння сліпих зі свинями, баранами, собаками. Автор підкреслює земну природу людини натуралізмом розповіді: пильна увага до поклику плоті ще більше посилює уподібнення і розкриває очі читачеві.

Ізоляція сліпих у віддалене місце з недостатньою кількістю їжі та ліків; жорстокість солдат, байдужість влади визначили поведінку людей у притулку для сліпих. Насильство, хаос і моральна розбещеність досягли нових глибин. Сліпі люди потонули в жажливому світі варварства, ненависті та безнадії. Санаторій став мікрокосмом соціальної та моральної експлуатації: *«злочинність, хуліганство, брехня*

та жорстокість панують і пригнічують цей простір з більшою силою» (Сарамаго, 2013). У царстві всеилля зла, насильства і страху особливий ефект мають вкраплення звичайної людяності — мотиви самопожертви і кохання (дружина лікаря удає сліпу, щоб не розлучатися з чоловіком).

Саме такими епізодами Сарамаго демонструє відмінності між цінностями та нормами, прийнятими читачем та модельованими у творі. Це породжує ефект відторгнення: читач не бажає жити в такому суспільстві, не хоче бачити його як ймовірне майбутнє. Ефект відторгнення посилюється домінуючою атмосферою страху, ненависті, нетерпимості, внутрішньою емоційною напругою.

Варто зазначити й той факт, що трансформується традиційний антиутопічний хронотоп — фантастичні припущення, що використовувалися для моделювання іншої дійсності, зустрічаються набагато рідше. Зображення подій реалістичне, натуралістичне і наближене до дійсності і сучасності. Ефект реалістичності художньої дійсності досягається завдяки активному використанню сучасних тенденцій існування соціуму. Акцент робиться на почуття і переживання героя і його ставлення до життєвих реалій. На першому плані не те, що відбувається в світі, а те, що відчуває людина, яка знаходиться в цьому світі.

Як зазначає М. Schioppa, «Blindness is a complex novel that explores numerous aspects of human society: social, moral, political and environmental issues are analysed by the hypercritical narrator» (Schioppa, 2021: 7). Так, роман Жозе Сарамаго «Сліпота» має риси класичної антиутопії (питання держави, переосмислення екзистенційних проблем людини, елементи фантастики, які сприймаються як картина майбутнього, вгадування реальних суспільних тенденцій тощо), але це вже не просто соціальна антиутопія, а її постмодерністська модифікація.

Постмодерністський літературний експеримент. Роману Сарамаго «Сліпота» характерний жанровий синкретизм і авторська модифікація. Відповідаючи на запитання про авторський метод Сарамаго, літературознавці стверджують, що світ романіста будується на певному смисловому кордоні, що чітко актуалізує коди постмодерну заради їх відторгнення та побудови всупереч їм іншого світорозуміння та світосприйняття — можливого пробудження в читачеві дієвого відношення до реальності.

Варто виділити риси постмодерністського напрямку у романі, адже «Сліпота» Жозе Сарамаго створена на постмодерних засадах.

Гра з читачем. «Сліпота» є важкою для читання, майже відсутній поділ на абзаци. Також роман містить багато довгих, ускладнених синтаксичних конструкцій; початок і кінець діалогів, а також учасники цих діалогів не очевидні, тому що відсутні лапки. Такий підхід дозволяє глибше зануритися в проблематику твору — читач включається у співтворчість з письменником. Автор змушує читача стати «умовно сліпим», як і герої твору. Сарамаго постійно грає з читачем, то відводячи його у світ фантазії, то занурюючи в кругообіг реальних історичних подій, і змушує задуматися над тим, для чого потрібна ця гра і які насправді її правила.

Гендерні зміни. Світ роману показаний крізь призму сприйняття головного героя — жіночого персонажа, що *«бачить серед сліпих»*. Підкреслено антропоцентричність, тобто жанрову орієнтованість на особистість, її переживання та погляди. Жіночі персонажі постмодерної антиутопії трансформуються в силу, що рухає історію твору. Так, дружина лікаря представляє собою принципово новий тип героїні в антиутопічній літературі — жінки сильної духом, здатної на бунт проти реальності, при цьому вона не позбавлена людських рис.

З головною героїнею пов'язана наступна риса постмодернізму — **використання міфу**. Письменник використовує міф про «останню людину» на землі. «Остання людина» — дружина лікаря, зряча у світі сліпих, водночас оповідачка та головна героїня. Вона свідок краху суспільних відносин, цинізму, культу споживання та відновлення втрачених цінностей: *«Мабуть, лише у світі сліпих речі стають такими, якими вони насправді є...»* (Сарамаго, 2013). Замість того, щоб тікати від хаосу, дружина лікаря вирішує залишитися зі сліпими та допомогти людям відновити порядок. Коли лікар дізнається, що його дружина не сліпа і переконує її піти з психіатричної лікарні, але вона відмовляється покинути його, вона каже: *«Немає сенсу, вони тебе там не почують, а якби й почули, то не звернули б уваги... Ні, кохання моя, я залишаюся, щоб допомогти тобі та іншим, хто може прийти сюди, але не кажи їм, що бачу»* (Сарамаго, 2013).

Однак здатність бачити не дає їй переваги, вона піддається об'єктивізації, згвалтуванню та жорстокому поводженню. Героїня не може розкрити свою єдину силу, свою здатність «бачити» через страх бути використаною чи покараною. Отже, її становище можна назвати

вигідним, але лише умовно. Вона не сприймає зір як перевагу, а скоріше навпаки: *«пробачте мені за те, що я вам читаю лекцію з моралі, бо ви не знаєте й не можете знати, що означає мати зір у світі сліпих, я не цариця, я просто народилася для того, щоб побачити справжній жах, ви його лише відчуваєте, а я його не тільки відчуваю, а й бачу...»* (Сарамаго, 2013).

Сліпота у романі — це не подія, а ситуація; протягом твору герої усвідомлюють, що вона нічого не змінила в суті людини, а лише проявила її. Коли сліпота з хвороби перетворюється на екзистенційну ситуацію, дружина лікаря внутрішньо прагне стати сліпою — щоб бути з усіма нарівні, бути не кращою і не сильнішою за інших. Вже після низки прозрінь і відступу епідемії, героїня підбиває підсумок: *«люди мають звичай казати, що немає сліпоти, а є сліпі, хоч історичний досвід завжди підказував нам, що немає сліпих, а є сліпота в різних її проявах...»* (Сарамаго, 2013).

Постмодерністська іронія. Сарамаго доводить зображуваний світ до абсурду: місцем обсервації сліпців обрано психіатричну лікарню, єдиний лікар серед сліпих — офтальмолог; дівчина в темних очах, втративши зір, продовжує лікувати очі від катаракти. Вибір психікарні для обсервації сліпців спочатку схожий на злий жарт, але потім стає цілком зрозумілим і обумовленим обставинами: після втрати зору герої втрачають залишки людяності, їх поведінка перестає бути адекватною, це вже не соціум: соціальні начала зникають під впливом біологічних потреб. Відчуття загальної деградації стає основною характеристикою зображуваної реальності.

Психікарня в творі виступає як символ апокаліптичної руйнації людства, в ній втілене падіння людської цивілізації. Людина тут більше не є господарем цього світу, вона вироджується, що тягне за собою регресію з невідомими наслідками. Світ «Сліпоти» дозволяє перенести актуальні проблеми сьогодення в абсурдне майбутнє, де вони існують у формі питань.

Найявна у творі й постмодерна інтертекстуальність. Один з сліпих описує іншим побачені картини: *«Останнє, що я побачив, була картина, Картина, повторив старий із чорною пов'язкою на оці, і де ж це було, Я ходив до музею, й на тій картині було поле з воронами, кипарисами й сонцем, ніби стуленим зі шматочків інших сонць, Схоже, то була картина якогось голландця...»* або ж *«там були чоловіки, які сиділи за столом і вечеряли, В історії мистецтва було стільки сніданків, обідів, вечерь,*

що лише за цією ознакою годі зрозуміти, хто там їв, Чоловіків там було тринадцятеро...» (Сарамаго, 2013), в яких легко упізнати живопис Ван Гога та Леонардо да Вінчі. При цьому описи абсолютно примітивні, доповнені недоречними ремарками інших. Сарамаго показує відірваність соціуму від культури і їх духовний занепад.

Однією з найбільш іронічних є сцена в церкві. Всім статуям Христа, Богоматері та святих на очі надіті білі пов'язки, на зображеннях усі очі замащені білою фарбою: *«не могло бути правдою те, що показували їй очі, а вони показували, що чоловік, розп'ятий на хресті, має на очах білу пов'язку, як і та жінка поруч із ним, чие серце пронизане сімома мечами, й не тільки той чоловік і та жінка мали на очах білі пов'язки, у всіх скульптурних образів у церкві очі були зав'язані, а в усіх персонажів на картинах вони були замазані білою фарбою...»* (Сарамаго, 2013). Людям абсолютно нестерпною стала думка про те, що священні образи виявилися сліпими, і, отже, їхні погляди, милосердні чи страждальні, споглядали нині лише свою власну сліпоту. Бог Сарамаго зроблений людиною, а не навпаки, і зроблений за образом і подобою людини. У фіналі роману героїня, дивлячись у небеса, бачить ту ж суцільну білизну, що раніше бачили сліпі. Білий колір стає кольором неіснуючого Бога.

Руйнування канонів. Автор часто вдається до відвертих, грубих сцен загальної деградації, показуючи знищення соціального в людині. Сарамаго нівелює особистості персонажів, вони перестають бути індивідами, у своїй сліпоті вони більше і більше нагадують тварин. Все людське втрачається і згодом переростає у духовну руйнацію.

Навіть за умов безпорадності, викликані сліпоту, вони здатні на насильство, грабїж, вбивство. Герої, втративши зір, скидають маски, в суспільстві, де обличчя не видно, лицемірство не має сенсу. У такому суспільстві немає порядку, ні гуманізму, і все, на що спроможні люди — це жалість до себе і жорстокість до інших.

Образно цю ситуацію висловив Ж. Ліотар: «Дзеркало культури розбите і валяється біля ніг людства» (Ліотар, 1995). Настала епоха тотальної сліпоті, тому що людині більше немає в що виглядати, вона втратила себе.

Стародавні греки вважали, що людина здатна сприймати світ не буквально, а через «особливу призму», через «дзеркало культури», що означало причетність людини до епохи, традицій і не дозволяло людині бути автономною від спільноти. Постмодерн зруйнував «дзеркало» культури, сучасна людина у цій ситуації виявляється пригніченим

множинними викликами, виникла «культура себе» — повсякденного отримання задоволення, де ціннісною шкалою найчастіше виявляється купівельна спроможність людини. Слабкий, самозакоханий індивід навіть прагне вийти назустріч. Розбите дзеркало культури змусило людину жити подібно до сліпої, вона втратила свій істинний шлях. Цю теорію підтверджують слова лікаря: *«Чому всі осліпли, Не знаю, можливо, одного дня причину буде з'ясовано, Хочеш, я тобі скажу, що я думаю, Кажи, Я думаю, що ми не осліпли, що ми сліпі, Сліпі, що бачать, Сліпі, які, маючи зір, нічого не бачать»* (Сарамаго, 2013).

«Маска сліпоти». Джерело інфекції не встановлено, хоча ми розуміємо, що причина хвороби криється у стані людства: його жорстокості, відсутності великодушності, втрати природних людських почуттів. Коли в буденну рутину вклинюється сторонній елемент, який перевертає повсякденність, «сліпота» персонажів проявляється як експліцитно, так і імпліцитно. Поки епідемія ще не охопила місто, велика кількість людей свідомо надівала маски, щоб не бачити, щоб залишатися чужими і байдужими до того, що відбувається у зовнішньому світі: *«Дійсно, гірший від сліпого той, хто бачити не хоче»* (Сарамаго, 2013). Коли починається масштабне розповсюдження епідемії, індивідуальні маски награної ввічливості, притворної зацікавленості іншими та готовності прийти на допомогу нівелюються. Герої, втративши зір, насамперед скидають маски, адже в суспільстві, де не видно очей, обличчя і вчинків, лицемірство та вдавання вже не мають сенсу. Вони повертаються в стан дикого, майже первісного ладу, де немає ні порядку, ні гуманізму, ні доброти і все, на що здатні люди — це жалість до себе і жорстокість до інших.

Маска сліпоти трансформує свідомість людей. Цій трансформації сприяють не тільки взаємини з людьми, які зняли маски, а й простір, в якому вони знаходяться. Жозе Сарамаго поміщає героїв у лабіринт і позбавляє їх можливості пристосувати себе до створеного суспільством хаосу. Простір вигаданого світу будується так, щоб показати відірваність гурту сліпців від суспільства, адже разом із зором вони втрачають і розуміння часу.

Не даючи своїм героям імена, письменник також нівелює їх особистості: у своїй сліпоті вони перестають бути індивідами. Все людське втрачається одне за одним і згодом переростає в духовну руйнацію, коли люди втрачають відчуття власної гідності, добродійності, гуманності. У кінці роману лікар констатує: *«Ми всі вже наполовину*

мертві», адже з самого початку вони *«не осліпли, а були і залишаються сліпими. Сліпими, котрі бачать. Сліпі, котрі бачачи, не бачать»* (Сарамаго, 2013). Сарамаго використовує сліпоту, щоб створити алегорію про падіння людства та моралі у сучасному суспільстві. Автор припускає, що сучасне суспільство не зможе існувати в рамках постмодерністського світогляду у сфері насильства, пригнічення та відсутності співчуття.

Мова йде про духовну сліпоту, яка виникла задовго до фізичної. Коли автор переносить читача у світ сліпоти, героям стає зрозуміло, що: *«тільки у світі сліпих все стає таким, як воно є насправді»* (Сарамаго, 2013). Моральна слабкість сліпців не пов'язана зі сліпотою, проблема в іншому: вони егоїстичні, і кожен заклопотаний лише власним порятунком.

Притчевість твору. Не можна не відзначити притчевий початок у романі. Літературознавці пов'язують підвищений інтерес постмодерністів до жанру притчі зі втратою та подальшим пошуком моральних орієнтирів.

Однією з явних ознак притчі у романі є умовність хронотопу та героїв. Читач не знає про назву міста або його місце знаходження, «заражені» не мають імен, час «відміряють» сліпі, які можуть лише припустити, скільки минуло годин чи днів.

Сарамаго у своєму романі не дає відповіді на питання, звідки береться інфекція очей. Це ще одна притчева умовність. Сюжет засліплення бере своє коріння ще в біблійних оповіданнях. Це історія Савла, який не вірив у Ісуса Христа і хотів ув'язнити всіх віруючих, за що був покараний Ісусом, який засліпив Савла на три дні. Зір йому повернулося лише тоді, коли він прийшов до істини та віри (до духовного осяяння).

Перевтілення зробило його християнським апостолом Павлом. У Сарамаго перетворення не настає, людина після сліпоти кардинально не змінюється. До героїв роману також повертається зір, кільцева композиція замикається. При цьому таке закінчення — це нульова точка відліку художнього простору. Людство чекає перевірка: *«і ось тепер ми, і дізнаємося справжню ціну слів»* (Сарамаго, 2013), яку, судячи з останнього абзацу роману, воно не пройде: *«Дружина лікаря підвелася й підійшла до вікна. Вона подивилася вниз, на завалену сміттям і покидьками вулицю, на людей, які кричали й співали. отім підвела голову, подивилася в небо й побачила, що там усе біле. Ось і моя черга на-*

стала, подумала вона. Раптовий страх примусив її опустити очі. Місто залишилося там, де й було» (Сарамаго, 2013). Від ситуації незрозумілої епідемії сліпоти, від натуралізму і жахів карантину Сарамаго приводить читача до ключової сцени в храмі, після якої до сліпих приходиться прозріння і все повертається на свої кола.

Перед нами народжується міф, персонажі якого проходять через кола принижень. Сліпці зазнають голоду, масового згвалтування; їм загрожують смертю, деяких і зовсім вбивають. Сморід, беззахисність, свавілля та невідомість — ось що таке людське падіння у виставі Сарамаго.

Ж. Сарамаго використовує сліпоту, щоб створити алегорію про падіння людства та моралі у суспільстві. Сліпота — стан людини. У відсутність соціальних чи культурних норм яскравіше проявляється суть людства. Автор припускає, що сучасне суспільство не зможе існувати в рамках постмодерністського світогляду у сфері насильства, пригнічення та відсутності співчуття.

Роман має такі традиційні ознаки жанру художньої притчі, як умовність хронотопу та героїв, алегоричність оповіді, кільцева композиція тощо. Але можливість неоднозначного трактування та ускладнена форма алегорії дозволяє зробити висновок, що, дотримуючись характерної для літератури ХХ століття тенденції до трансформації жанру притчі.

Концепт «сліпота». Концепт як багатозначний термін активно використовується в літературознавстві для дослідження авторської художньої системи. Г. Добролюбова зазначає, що поняття концепту не обмежується його лексичним значенням, а є одиницею культурологічною, світоглядною і пов'язується з усіма можливими варіантами його вживання і потрактування (Добролюбова, 2012: 205). Картина світу, як стверджує А. Яремчук, це сукупність уявлень людини про світ, концептуальна та мовна картини світу взаємопов'язані між собою: перша — об'єктивує знання у свідомості людини, що реалізується через мовну картину світу, але вона значно ширша; друга — засіб вивчення певних індивідуальних чи національних особливостей поведінки людей через моделювання концептів (Яремчук, 2020: 74). Культурний концепт може стати підґрунтям для формування індивідуального концепту. Стає очевидним, що в концептах відображаються отримані людиною знання, досвід, результат усієї її діяльності та результати пізнання нею світу.

Концепт осмислюється індивідом через сприйняття його свідомістю. Така взаємодія народжує новий індивідуальний концепт. Наявність концепту «сліпоти» в романі дозволяє розглянути смислову наповненість понять «сліпота» і «зір» на різних стадіях свідомості. Вміння «бачити» світ і людей свідчить про цільний стан індивіда та вірний вектор руху на життєвому шляху. «Внутрішній зір» є активною силою, здатною трансформувати зовнішній світ. Однак у міру деформації особистості, втрати ідентичності, підпорядкування фальшивим ідеалам і цінностям людина втрачає зір, «сліпне», адже здатність не просто дивитися, а саме бачити світ у його цілісності є метафоричним вираженням фундаментальних конфліктів людської душі.

Автор роману приділяє багато уваги подієвому плану, психологічному окресленню характерів, деталям побуту для того, щоб повноцінно розкрити нездатність бачити зовнішній світ і зрозуміти його сутність. Ця думку підтверджує L. Ben-Moshe: «Blindness, like many other novels, uses disability to construct a story about human ideals, tragedy, and triumph. It is not a story about people who are blind, but an ableist metaphor that appropriates blindness as its signifier» (Ben-Moshe, 2006).

В романі очевидним можна вважати те, що група слів «сліпота—зір» маркує здатність чи нездатність до повноцінного сприйняття світу. Незважаючи на те, що здатність до сприйняття мають усі живі істоти, в мові вона концептуалізується саме як людська здатність. Природним проявом антропоцентричності перцептивної семантики стає розвиток у слова «сліпий» оцінних значень.

Можна виділити декілька переносних значення поняття «сліпий» у творі: людина не помічає, тому що не хоче помічати; людина не розуміє того, що відбувається навколо, тому що не хоче розуміти. Розглянувши переносні значення, можна помітити, що вони протиставляють зір слуху, пов'язуючи їх із різними областями людської психології: з розумом та почуттями. Поняття «зір» стає метафорами раціональних і моральних здібностей: не бачить—не розуміє—не осягає свідомість—не усвідомлює.

Відповідно до цього, «сліпий» у романі Сарамого — це людина, яка обирає не помічати, не розуміти, не усвідомлювати, не бачити. Поняття «сліпий», що виникло для найменування особи з проблемою зорового сприйняття навколишнього світу, переходить у показник особистості, оцінку діяльності\бездіяльності, поведінки, відносин із іншими людьми.

Недарма одна з героїнь, що дивом зберегла зір, приходиться до крамольному висновку, що варто *«стати сліпою, проникнути крізь видиму шкіру речей і побачити їх ізсередини, провалившись у білу яму сліпоти»* (Сарамаго, 2013). Твір має притчовий характер, і сліпота в даному випадку має алегоричне значення.

Різними області психології людини пов'язують переносне значення слова сліпий з розумом. Таким чином, зір стає метафорою раціональних здібностей: «не бачить» в переносному значенні — «не досягає розумом»: *«... добре б нам ще пару очей, самих звичайних, але тільки зрячих, та руку, щоб вела нас і направляла, та голос, який скаже: Сюди...»* (Сарамаго, 2013). Автор досліджує моральну, духовну і соціальну кризу людства, аналізує фундаментальні риси людської природи та можливості співіснування у критичних умовах. Деградація людства починається не з фізичних обмежень, а з втрати здатності до емпатії.

Від «Сліпоти» до «Прозріння». У 2004 світ побачив новий роман Ж. Сарамаго «Прозріння», який вважається продовженням «Сліпоти». В жанрі політичної сатири з елементами філософської притчі письменник будує сучасну модель світу. У цьому романі читач зустрінеться з прозрілими героями «Сліпоти» через 4 роки після подій у романі.

Сам Сарамаго в інтерв'ю 2006 року газеті «l'Humanité» з нагоди виходу роману «Прозріння», який у французькому перекладі отримав назву «Чорна неділя порожніх бюлетенів», зазначав, що зв'язок нового роману з «Сліпотою» не входив до його задуму спочатку: «Прозріння» не є продовженням «Сліпоти», в якій дія відбувається за чотири роки до описаних подій та малює епідемію політичної сліпоти. Там я буквально впіймав цю сліпоту за руку, показавши, що вона є причиною того зла, жертвою якого стає суспільство. Епідемія «прозріння» у певному сенсі — компенсація. Але органічної спорідненості між двома творами немає, хоч і є неминучий зв'язок. Слід було підкреслити образ центрального персонажа, а також центральної героїні, яка єдина не осліпла і в якомусь сенсі прийняла на себе весь тягар долі, що спіткала світ, і яку можна знову побачити в центрі нового роману» (Сарамаго, 2013).

«Прозріння» має точки дотику з романом «Сліпота». Білий колір незрячого у попередньому романі символізує новий тип «епідемії». Під час виборів переважна більшість населення залишає білі, тобто незаповнені, бюлетені. Для влади такий результат — це безперечна

ознака заколоту. В столиці запроваджений надзвичайний режим: місто в облозі без влади, без комунальних служб і без захисту.

Вражаючим є те, що населення столиці підтримує місто в порядку: бізнес і установи працюють, немає проблем з чистотою. Ті самі люди, які уподібнолися тваринним інстинктам і втратили людські цінності, у суспільстві нового роману намагаються жити за законами порядку.

Агенти, який направив уряд до міста, шукають тих, хто почав заколот. Єдиною зачіпкою є саме та жінка, яка не осліпла під час епідемії сліпоти. Вона ні в чому невинна, але цього недостатньо, адже влада завжди усуває непотрібних і незручних людей: *«Рушниця вже змонтована й заряджена... Раніше або пізніше дружина лікаря мусила вийти на веранду... Ми не можемо запитати в неї, чи почула вона два постріли, які лягнули один за одним, бо вона вже лежить мертва...»* (Сарамаго, 2016).

Епідемія політичної сліпоти, як називає її сам автор, вразила сучасність. Хоча Сарамаго і не дає авторської оцінки, він і не приховує сарказму в зображенні подій. Прогниле демократичне суспільство, яке знову втратило орієнтири і не засвоїло уроків попередньої епідемії підштовхує до роздумів про стан сучасного світу.

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що роман Жозе Сарамаго «Сліпота» має риси класичної соціальної антиутопії і разом з тим, змальовуючи антиутопічний світ, автор вдався до поєднання традиції з жанровими модифікаціями: високий ступінь антропоцентричності, мінімальна відстороненість від реального часу, інтертекстуальність, умовність хронотопу.

Роман створений на постмодерних засадах. Автор вдається до руйнування канонів, іронії, гри з читачем, гендерних змін; використовує алюзії, міфи, елементи притчі. Світ роману «Сліпота» Жозе Сарамаго будується на певній смисловій межі, концентруючи коди постмодерну заради простеження перспективи дистопії як можливого варіанта майбутнього. Автор піднімає ряд глибоких питань про природу соціального та поведінки людини.

Соціальна антиутопія Сарамаго націлена на пробудження у читачі дієвого, розумного та чуттєво-емоційного ставлення до реальності. Підвищений інтерес письменника до жанру притчі пов'язаний з втратою та подальшим пошуком моральних орієнтирів. Автор називає себе «новим гуманістом» і впевнено проповідує глобалізм. Таємнича хвороба «сліпота» може означати як соціальну катастрофу, так обмеженість людського розуму.

Список літератури

- Доброльожа Г. Концепт око як відображення української етносвідомості і світобачення (на матеріалі діалектної фразеології Середнього Полісся). *Учені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2012. Т. 25 (64), № 3, ч. 2. С. 205–210.
- Іконнікова М. Антиутопічний дискурс у світовій літературі ХХ століття. *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди*. 2008. Вип. 1, ч. 1. С. 105–111.
- Кулікова І. Термін антиутопія в контексті літературного процесу ХХ століття. *Актуальні проблеми літературознавчої термінології*. 2017. Вип. 2. С. 198–201.
- Ліотар Ж.-Ф. Ситуація постмодерну. *Філософська і соціологічна думка*. 1995. Вип. 5–6. С. 15–38.
- Пархоменко І. Антиутопія: інтерпретація в сучасному літературознавстві. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: Філологія*. 2011. № 963, вип. 62. С. 217–222.
- Сарамаго Ж. Прозріння : роман / пер. з порт. В. Шовкуна. Харків : Фоліо, 2016. 347 с.
- Сарамаго Ж. Слепота : роман / пер. з порт. В. Шовкуна. Харків : Фоліо, 2013. 445 с.
- Соловійова А. Антиутопія як символічна модель суспільства тотальної деперсоналізації. *Наукові праці Чорноморського державного університету. Серія: Політологія*. 2011. Т. 162, вип. 150. С. 57–63.
- Яремчук А. Мовна картина світу — концептуальна картина світу — художня картина світу: параметричні ознаки й характер співвідношення. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2020. Vol. VIII/1. С. 69–76.
- Ben-Moshe L. Infusing Disability in the Curriculum: The Case of Saramago's Blindness. *Disability Studies Quarterly*. 2006. Vol. 26, No. 2. URL: <https://dsq-sds.org/index.php/dsq/article/view/688/865> (дата звернення: 14.01.2026).
- Booker K. The Dystopian Impulse in Modern Literature: Fiction as Social Criticism. Westport : Greenwood Press, 1994. 273 p.
- The Cambridge Companion to Utopian Literature / G. Claeys (ed.). New York : Oxford University Press, 2010. 316 p.
- Gottlieb E. Dystopian Fiction East and West: Universe of Terror and Trial. Montreal : McGill-Queen's UP, 2001. 232 p.
- Moylan T. Scraps of the Untainted Sky: Science Fiction, Utopia, Dystopia. Boulder, Colo : Westview Press, 2000. 408 p.
- Nicolas A. Le dimanche noir du vote blanc. *L'Humanité*. 2006. October 19. URL: <https://www.humanite.fr/culture-et-savoir/-/le-dimanche-noir-du-vote-blanc> (дата звернення: 14.09.2025).
- Sargent L. T. Utopianism: A Very Short Introduction. New York : Oxford University Press, 2010. 151 p.

Schiopu M. Pandemic, Space and Environment in Blindness by José Saramago. *New Literaria*. 2021. Vol. 2, No. 2. P. 01–07.

References

- Ben-Moshe, L. (2006). Infusing disability in the curriculum: The case of Saramago's *Blindness*. *Disability Studies Quarterly*, 26(2). <https://dsq-sds.org/index.php/dsq/article/view/688/865>
- Booker, K. (1994). *The dystopian impulse in modern literature: Fiction as social criticism*. Greenwood Press.
- Claeys, G. (Ed.). (2010). *The Cambridge companion to utopian literature*. Oxford University Press.
- Dobrolozha, H. (2012). Kontsept oko yak vidobrazhennia ukrainskoi etnosvidomosti i svitobachennia (na materiali dialektnoi frazeolohii Serednioho Polissia) [The concept of 'eye' as a reflection of Ukrainian ethnic consciousness and worldview]. *Scientific Notes of Taurida National V. I. Vernadsky University. Series: Philology. Social Communications*, 25(64), 205–210 [in Ukrainian].
- Gottlieb, E. (2001). *Dystopian fiction east and west: Universe of terror and trial*. McGill-Queen's UP.
- Ikonnikova, M. (2008). Antyutopichnyi diskurs u svitovii literaturi XX stolittia [Dystopian discourse in world literature of the 20th century]. *Scientific Notes of Kharkiv National Pedagogical G. S. Skovoroda University*, 1(1), 105–111 [in Ukrainian].
- Kulikova, I. (2017). Termin antyutopiia v konteksti literaturnoho protsesu XX stolittia [The term dystopia in the context of the 20th-century literary process]. *Actual Problems of Literary Terminology*, 2, 198–201 [in Ukrainian].
- Lyotard, J.-F. (1995). Sytuatsiia postmodernu [The postmodern condition]. *Philosophical and Sociological Thought*, 5–6, 15–38 [in Ukrainian].
- Moylan, T. (2000). *Scraps of the untainted sky: Science fiction, utopia, dystopia*. Westview Press.
- Nicolas, A. (2006, October 19). Le dimanche noir du vote blanc [The black Sunday of the blank vote]. *L'Humanité*. <https://www.humanite.fr/culture-et-savoir/-/le-dimanche-noir-du-vote-blanc>
- Parkhomenko, I. (2011). Antyutopiia: Interpretatsiia v suchasnomu literaturoznavstvi [Dystopia: Interpretation in modern literary studies]. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Philology*, 963(62), 217–222 [in Ukrainian].
- Saramago, J. (2013). *Slipota* [Blindness] (V. Shovkun, Trans.). Folio [in Ukrainian].
- Saramago, J. (2016). *Prozrinnia* [Seeing] (V. Shovkun, Trans.). Folio [in Ukrainian].
- Sargent, L. T. (2010). *Utopianism: A very short introduction*. Oxford University Press.
- Schiopu, M. (2021). Pandemic, space and environment in *Blindness* by José Saramago. *New Literaria*, 2(2), 1–7.
- Solovyova, A. (2011). Antyutopiia yak symbolichna model suspilstva totalnoi depersonalissatii [Dystopia as a symbolic model of a society of total depersonalization]

tion]. *Scientific Works of Petro Mohyla Black Sea State University. Series: Political Science*, 162(150), 57–63 [in Ukrainian].

Yaremchuk, A. (2020). Movna kartyna svitu — kontseptualna kartyna svitu — khudozhnia kartyna svitu: Parametrychni oznaky i kharakter spivvidnoshennia [Linguistic world image — conceptual world image — artistic world image]. *Studia Ucrainica Posnaniensia*, 8(1), 69–76 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 24.10.2025 року